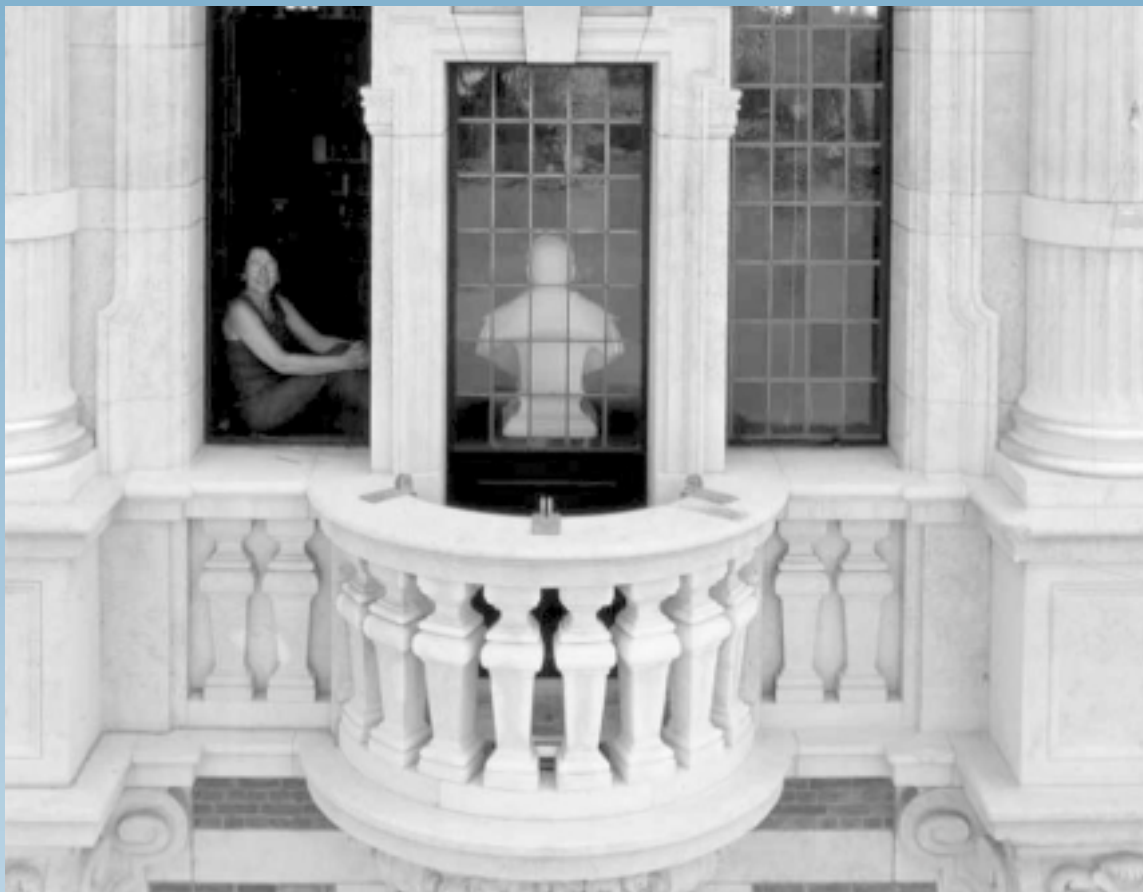

NIEUWSBRIEF VAN DE VRIENDEN VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

Ex officina

JAARGANG 19 / 1

2006

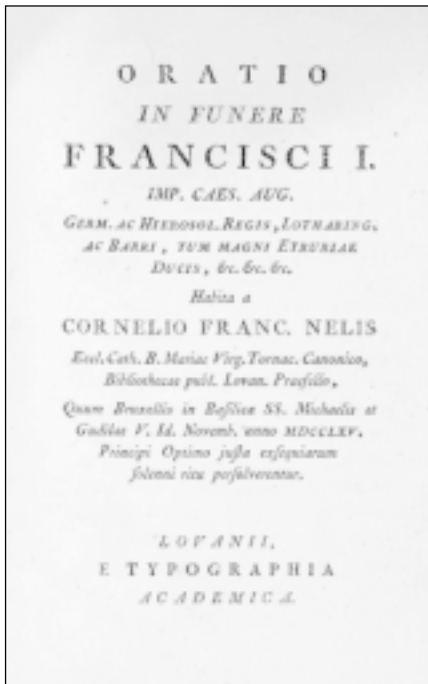
De eerste Leuvense Universitaire Pers, 1759-1797

Je kan erover twisten wanneer in Leuven de eerste universitaire pers werd opgericht. Indien we in Leuven hetzelfde criterium aanhouden als Oxford (waar ze durven schermen met de datum 1468, een drukfout voor 1478),¹ dan gebeurde dat al in 1473 of 1474. In 1473 schreef de eerste drukker, Jan Veldener, zich in als lid van de universiteit en blijkbaar drukte hij nog hetzelfde jaar. In 1474 dateerde Jan van Westfalen als eerste een drukwerk vanuit de *alma ac florentissima universitate Lovaniensi*.² Deze drukkers en hun latere opvolgers behoorden, net als reeds eerder de scriptores, boekhandelaars en boekbinders, tot de *librarii* die binnen het universitaire kader hun beroep uitoefenden en ondergeschikt waren aan het gezag van de rector.³ Universiteitsdrukkers waren te Leuven, net als in Oxford en aan andere universiteiten, vanaf de vijftiende eeuw ononderbroken actief. Het duurde echter tot 1759 eer de universiteit als zodanig een eigen drukkerij en uitgeverij opzette. Het bestaan en de activiteit ervan waren nauw met de universiteitsbibliotheek verbonden.⁴ De oprichting van de academische drukkerij maakte deel uit van een breder opzet om de hele universiteit te moderniseren en in te schakelen in het verlicht-centralistische beleid dat de regering van Maria Theresia voerde. In 1754 liet Patrice François de Neny (1716-1784) zich benoemen tot koninklijk commissaris voor de hervorming van de Leuvense universiteit. Tot zijn dood combineerde hij deze functie met de hoogste ambten in de Brusselse regering, eerst als thesaurier-generaal, vanaf 1758 als chef-president van de Geheime Raad. Vooral tijdens de eerste tien jaren was hij bijzonder ondernemend in de universiteitshervorming.

Op aanraden van zijn Leuvense vrienden liet Neny in februari 1758 de jonge theoloogant

Cornelius Franciscus Nelis (1736-1798), het wonderkind uit Mechelen, benoemen tot bibliothecaris. Nelis ging dadelijk aan het werk om orde te scheppen in de enigszins verwaarloosde bibliotheek en maakte zich bovenal verdienstelijk voor de aangroei van de collectie.⁵ Hij kocht oude en nieuwe boeken bij boekhandelaars, uitgevers en veilinghouders in binnen- en buitenland en was de eerste bibliothecaris die een abonnement nam op lopende tijdschriften. Daarvoor was natuurlijk vers geld nodig en Nelis bleek ook creatief in het vinden daarvan. Op zijn voorstel werd aan alle studenten bij het behalen van de academische graden een bibliotheektaks opgelegd. In een van zijn vele brieven aan Neny waarin hij zijn plannen uiteenzette, stelde hij einde 1758 of begin 1759 (het schrijven is ongedateerd) voor om een academische drukkerij op te richten waarvan de inkomsten de bibliotheek zouden ten goede komen. Die inkomsten konden op de eerste plaats gehaald worden uit een monopolie voor het drukken van de honderden *theses*, eenbladdrukken of brochures met stellingen die door de studenten in alle faculteiten tijdens de publieke disputen moesten verdedigd worden. Sinds de late zestiende eeuw bezaten de pedellen dit monopolie, elk voor hun faculteit. Op voorstel van Neny richtte landvoogd Karel van Lotharingen dadelijk een schrijven aan de universiteit waarin verboden werd bij het overlijden van een thesisdrukker een opvolger te benoemen.

De gelegenheid tot handelen liet niet lang op zich wachten. Op 28 april 1759 overleed de pedel van de rechtsfaculteit. Nelis verwittigde dadelijk Neny en maakte hem warm voor zijn grootse plannen. De academische drukkerij mocht zich niet beperken tot het facultaire drukwerk, maar moest bijdragen tot de vooruitgang van de wetenschap en de letteren

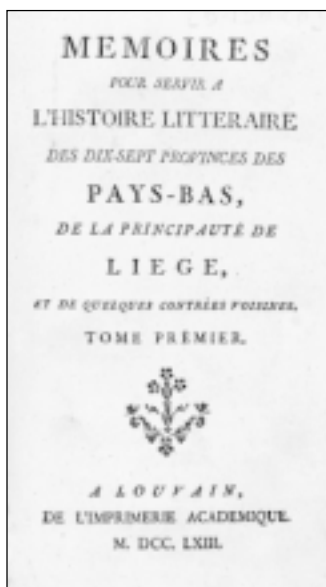
Een fraai voorbeeld van Nelis' voorkeur voor *typographie pure*, zijn lijkrede voor keizer Frans I. Cornelius Franciscus Nelis, *Oratio in funere Francisci I.*, Leuven, Typographia academica, 1765. K.U.Leuven, Centrale Bibliotheek, Tabularium, CaaA1208.

in de Nederlanden door het uitgeven van allerlei vooruitstrevende werken. Het ontbrak Nelis niet aan ambitie: 'L'inscription *Typis Academicis* ne doit rien annoncer que de bon pour le fond et de beau pour l'exécution. C'est par ces soins qu'on parviendra [...] à établir si bien notre réputation, que remplaçant les Plantin, les Estienne, les Gryphius et les Froben, et même les surpassant à quelques égards, ce sera un préjugé dans l'Europe savante pour la bonté et la beauté d'un ouvrage, d'être sorti des presses de l'Université'.

Op 11 augustus 1759 ondertekende de landvoogd het octrooi waarbij te Leuven een geprivilegieerde academische drukkerij werd opgericht. Het document stelde een raad van bestuur aan, bestaande uit een intendant uit elk van de vijf faculteiten, en een directeur. Ze moesten de middelen zoeken om de drukkerij te installeren in een gebouw in de

Minderbroedersstraat, naast de ingang van de kruidentuin. Ondanks het tegensputteren van de pedellen en anderen binnen de universiteit was tegen maart 1760 alles klaar om met het drukken te beginnen. De eerste producten waren theses, administratief drukwerk en gelegenheidspublicaties. Het eerste boek kwam in het najaar van de pers. De meeste titels uit de eerste tien jaren waren herdrukken. Na vijf jaar drukken beseften Nelis en de overige intendanten dat het niet volstond om goede boeken te drukken, maar dat ook moest gezorgd worden voor de afzet ervan. Daartoe werd in 1765 een academische boekhandel opgericht die in 1769 een eigen directeur kreeg. Door ruil van de producten van de academische drukkerij met andere drukkers, uitgevers en boekhandelaars in binnen- en buitenland moest de boekhandelaar een assortimentsboekhandel voor de academische gemeenschap samenstellen. Hij deed ook een deel van de bestellingen voor de universiteitsbibliotheek.

Conflicten met collega's die Nelis' ambities en zijn contacten met de regering niet op prijs stelden, leidden in 1768 tot zijn definitief vertrek uit Leuven. Als kanunnik van Doornik zou hij een grote rol spelen in de oprichting van de Academie te Brussel en de reorganisatie van het secundair onderwijs. In 1784 werd hij benoemd tot bisschop van Antwerpen. Nelis' vertrek uit Leuven had vooral invloed op de typografische kwaliteit van de productie. In de eerste jaren was die zeer hoog. De bibliothecaris was een groot bewonderaar van de neoclassicistische *typographie pure*, zoals die in Glasgow door Foulis was geïntroduceerd en later door Baskerville in Birmingham, Bodoni in Parma en Didot in Parijs werd vervolmaakt. Sommige van de vroege voortbrengsels van de Leuvense pers kunnen wedijveren met hun werk.

Titelpagina van de octavo-editie van Paquot's *Mémoires*, dl.I. K.U.Leuven, Centrale Bibliotheek, Tabularium, CaaA139.

Het bleek ook een hele opgave om inhoudelijk de kwaliteit die Nelis voor ogen stond waar te maken. Alles samen verlieten een tachtigtal titels, met de herdrukken erbij een honderdveertig boekdelen, de persen, sommige in een oplage van een paar honderd, andere van meer dan drieduizend exemplaren. Vele titels waren handboeken voor het universitair onderwijs, andere herdrukken van bekende werken die voor een academisch publiek interessant waren. Een minderheid slechts bestond uit originele wetenschappelijke productie van Leuvense academici. Het bekendste ervan is ongetwijfeld de *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas, du Pays de Liège et de quelques contrées voisines* van Nelis' opvolger als bibliothecaris, Jean Noël Paquot, in 1763-1770 verschenen onder de vorm van drie delen in-folio en eveneens als achttien delen in-octavo.

Hoe dan ook weerspiegelen de titels de evolutie van de universiteit tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw: tot het begin van de jaren tachtig een grote bereidheid tot

moderniseren, nadien gevolgd door felle tegenstellingen tussen jozefistische hervormers en hun ultramontaanse tegenstanders, door de triomf van deze laatsten onder de Brabantse Omwenteling en door moeilijke jaren in het begin van de Franse Tijd. Op 25 oktober 1797 werd de universiteit door het Franse bestuur gesloten. Het typografische materiaal van de academische drukkerij werd een tijdlang gebruikt voor een stadsdrukkerij en ten slotte verkocht. De grote voorraden onverkochte werken vulden nog vele jaren de zolders boven de bibliotheek in de Universiteitshal. Tot in de jaren 1830 werden delen van de voorraad verkocht, soms als oud papier. Het is goed mogelijk dat de laatste restanten in 1914 met de bibliotheek in de vlammen zijn opgegaan.

Jan Roegiers

Een rococo-versie (post-Nelis) van het drukkersmerk, in Jan-Frans Thysbaert, *Geometria elementaria et practica*, Leuven, Typographia academica, 1774. K.U.Leuven, Centrale Bibliotheek, Tabularium, CaaA22.

¹ Aldus *Some account of the Oxford University Press 1468-1921*, Oxford 1922.

² Zie C. Coppens, *De wieg van de boekdrukkunst te Leuven: Leuvense incunabelen in Leuven bezit*, Leuven 1998 (met verdere bibliografie).

³ J. Roegiers, De reglementering van het boekbedrijf aan de oude universiteit Leuven, in: J. van Borm en L. Simons (red.), *Het oude en het nieuwe boek. De oude en de nieuwe bibliotheek. Liber amicorum H.D.L. Vervliet*, Kapellen 1988, p. 75-88; P. Delsaerd, *Suam quisque bibliothecam: Boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit, 16de-18de eeuw*, Leuven 2001, vooral p. 52-61.

⁴ De enige publicatie erover is: J. Roegiers, De academische drukkerij van de Oude Universiteit Leuven (1759-1797), *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 53-54, 1982, p. 143-161. De huidige bijdrage is goeddeels een samenvatting hiervan en we verwijzen ernaar voor bibliografie en bronvermelding.

⁵ Voor meer informatie over bibliothecaris Nelis verwijzen we naar C. Coppens, M. Derez en J. Roegiers (red.), *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*, Leuven 2005, p. 63-66; op p. 62 staat een stukje over de academische drukkerij.

UPL: Hilde Lens ter ere!

De jaarlijkse ‘hoogmissen’ van het boek, de boekenbeurzen van Frankfurt, Londen, Parijs en Antwerpen, zijn de parameters bij uitstek van trends en evoluties in het uitgeversbedrijf. Het profiel van de uitgeverij is sinds het einde van de

jaren 1990 grondig gewijzigd. De fundamentele technologische en culturele mutatie, die tegelijk oorzaak en gevolg is van een even radicale als snelle ommekeer in de maatschappelijke orde, liet diepe sporen na.

In de uitgeverijwereld waren de signalen duidelijk: crisis en faling enerzijds, fusie en overname anderzijds; ‘moordende’ concurrentie en dominerende elektronicareuzen. Er was een schijnbaar onstuitbare opgang van het *e-book* vóór 2001 ten koste van het papieren boek (*p-book*), gevolgd, na 2001, door een krachtige terugkeer van het *p-book*. Er waren moeizame onderhandelingen over de ‘buitensporige’ prijzen van wetenschappelijke boeken en tijdschriften, over de ‘vrije’(!) en gratis(!) toegang tot wetenschappelijke publicaties via elektronische weg, over het copyright, over de kwaliteitscontrole, etc.

Welke plaats kunnen de ‘kleine’ universitaire uitgeverijen ‘zonder winstoogmerk’ en geïntegreerd in de universiteit (nog) innemen in dit door reuzen beheerste strijdgewoel? Kunnen zij – *rari nantes in gurgite vasto* – overleven in dit gevecht? Zo ja, kunnen zij een meerwaarde bieden?

Het voorbeeld van *Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain* – gedeponeerde benamingen –

bewijst niet enkel de bestaansreden van dergelijke ondernemingen, maar ook het praktische nut ervan als efficiënt werk-instrument bij het publiceren en verspreiden van kwalitatief hoogstaand onderzoek. UPL werd in 1971 opgericht door Guido Declercq, toenmalig Algemeen Beheerder, met als primaire opdracht het wetenschappelijk onderzoek aan de ‘jonge’ K.U.Leuven te stimuleren door publicatie en internationale verspreiding van wetenschappelijk hoogst waardevolle boeken zonder (of met weinig) winstgevend perspectief. Kortom, wat niet interessant was voor een commerciële uitgever, kwam bij UPL terecht en werd uitgegeven op voorwaarde dat de wetenschappelijke kwaliteit uitstekend was.

Het missionstatement van 1971 is nu, anno 2006, nog altijd de opdracht van UPL. Stichting en opdracht van 1971 waren tijdsgebonden. De vrees voor de ‘universiteit van het Hageland’, de concurrentie met Louvain-la-Neuve, verklaren veel. Daarbij was er de internationale, vooral Anglo-Amerikaanse oriëntatie en de optie voor drie benamingen, in het Nederlands, Engels en Frans. Wat in 1971 kon geïnterpreteerd als een minder vriendelijke opstelling ten aanzien van de U.C.L., kan nu, vijfendertig jaar later, wellicht beschouwd worden als een uitnodiging tot samenwerking.

Tussen 1971 en 2006 heeft UPL ongeveer 1500 wetenschappelijke monografieën gepubliceerd. In de (te) lange startfase werden er nauwelijks een tiental boeken per jaar uitgegeven. Sinds 1995 is er een ritme van 70 tot 75 boeken per jaar met pieken tot boven de 100. De publicatietaal is overwegend – ongeveer 85% – Engels.

In 1971 had de K.U.Leuven het missionstatement toevertrouwd aan, zoals Gérard Verbeke het uitdrukte, een ‘half meisje op Spoelberch’. Deze dame, Hilde

Jo Tollebeek e.a., *De stad op de berg. Een geschiedenis van de Leuvense universiteit sinds 1968*, Leuven, UPL, 2005.
Vormgeving: Griet van Haute.

Lens-Gielis, die er helemaal alleen voorstond en na het weggaan van Guido Declercq het erg moeilijk had, is erin geslaagd om, met charme, professionaliteit en doorzettingsvermogen, UPL uit te bouwen tot een internationaal erkende uitgeverij, die menige universiteit en meerdere commerciële uitgeverijen de K.U.Leuven benijden. Het lidmaatschap van de *International Association of Scholarly Publishers* en de opname van UPL als volwaardig lid van de *American Association of University Presses* tonen deze internationale erkenning aan.

Op 23 maart 2006 vierde UPL haar vijfendertigste verjaardag en heeft bij deze gelegenheid ook passend afscheid genomen van Hilde Lens-Gielis als directeur van UPL. Zij, die als het 'halve meisje op Spoelberch' UPL binnenwandelde, heeft op 1 april UPL en de K.U.Leuven verlaten als een grote dame. Zij is, zoals rector Marc Vervenne het uitdrukte, een 'monument'! Ondertussen heeft zij de fakkel overgedragen aan Marike Schipper, geruime tijd werkzaam bij

Amsterdam University Press en dus zeer vertrouwd met de opdracht.

UPL is nu een zeskoppig team: een directeur en vijf medewerkers. UPL maakt als exploitatie-eenheid integraal deel uit van de K.U.Leuven en heeft, daarom, geen eigen rechtspersoonlijkheid. Ze werkt binnen een strikt financieel kader: geen financiële verliezen, winsten indien mogelijk; personeel ten laste van de onderneming; geen directe K.U.Leuven-subsidies; gecontroleerde productie- en verkoopprijzen. Er wordt gewerkt met drie offertes per project en een redelijke multiplicatiefactor van 3,5 à 4 voor de verkoop, beduidend lager dus dan de 6 à 10 toegepast door sommige commerciële uitgevers. Ondanks de contraintes eigen aan de gespecialiseerde wetenschappelijke uitgeverij – kleine oplages, *worldwide*-verspreiding, verkoop per stuk ('ééntjes') – lopen de zaken goed tot zeer goed met behoorlijke winst, die uiteraard opnieuw geïnvesteerd wordt in het bedrijf (zoals in personeel, infrastructuur, productie, promotie).

Om dit relatieve maar reële succes mogelijk te maken gaat UPL voor elk project op zoek naar financiële middelen. Geen enkele productie wordt aangevat tenzij de financiering ervan volledig 'rond' is. Zo wordt gesolliciteerd naar publicatiesubsidies bij private (sponsoring) en publieke (op federaal, nationaal, provinciaal, en gemeentelijk niveau) instanties, bij de Academiën, bij wetenschappelijke stichtingen (*Universitaire Stichting*, FWO-Vlaanderen, etc.), bij facultaire en andere publicatiecommissies binnen de K.U.Leuven, bij het 'nieuwe' eigen UPL-publicatiefonds, de directe opvolger van de vroegere *K.U.Leuven Commissie voor Publicaties*.

Dit alles stelt UPL in staat gespecialiseerde 'reeksen' met internationale dimensie en faam op te zetten en uit te bouwen binnen facultei-

Chris Coppens, Mark Derez en Jan Roegiers (red.),
Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000.
Sapientia aedificavit sibi domum, Leuven, UPL, 2005.
Vormgeving: Wim Platteborze.

ten, onderzoekseenheden en instituten. Meer nog, dit maakt het mogelijk om, via een heel eigen systeem van proportionele verdeling van de opbrengsten (niet gelijk aan winsten) voor elke reeks financiële reserves aan te leggen, die dan als trekkingsrechten gelden voor de reeksredacties om nieuwe publicaties te financieren. Het biedt de reeksverantwoordelijken de mogelijkheid om een eigen publicatiepolitiek te ontwikkelen voor hun hoog gespecialiseerde wetenschappelijke producten.

Deze benadering alleen volstaat evenwel niet om het financiële evenwicht van UPL te garanderen. Daarom heeft UPL een tweede, iets meer commerciële weg geopend, deze van de uitgave van, primo, universitaire handboeken van hoog niveau zowel voor de K.U.Leuven als voor andere universiteiten en hogescholen in binnen- en buitenland, en, secundo, meer algemene wetenschappelijke werken voor een breder publiek. Met inachtneming van het hierboven geschetste stringente financiële kader slaagt UPL erin hier

mooie winsten te realiseren voor de onderneming zelf en voor de auteurs. De trots van UPL bestaat erin kwaliteitsvolle boeken te produceren en aan te bieden aan een redelijke prijs.

Voor een 'kleine, niet-commerciële' wetenschappelijke uitgeverij is de verspreiding een permanente zorg. UPL besloot hiervoor drie pistes te combineren. Ten eerste worden voor België en Nederland de boekhandels benaderd – er zijn vooral in Vlaanderen zeer weinig echt wetenschappelijke boekhandels. Ten tweede handhaaft UPL in het buitenland de bestaande aanpak, namelijk samenwerken met gespecialiseerde occasionele distributeurs op basis van een niet-exclusief distributiecontract. Ten derde wordt het systeem van *direct mailing* gevoelig uitgebreid en geïntensifieerd (via elektronische weg met mogelijkheid van directe bestelling).

In functie hiervan werd een geheel nieuwe website ontwikkeld (www.upl.be). Het probleem van de kleine oplages, eigen aan het wetenschappelijke boek, wordt momenteel benaderd vanuit het *printing on demand*-systeem en het *e-book*.

Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universitaire de Louvain is in alle opzichten een 'gezonde' en 'solide' K.U.Leuven-exploitatie, die meer en meer door niet-Leuvense wetenschappers wordt aangezocht om hun werk uit te geven. De uitdagingen zijn echter enorm en om op dit niveau te blijven, mag men niet stilstaan. Zo niet loopt UPL het risico het lot van analoge bedrijven aan andere binnen- en buitenlandse universiteiten te ondergaan, wegwijnen en in alle stilte verdwijnen. Dus zal UPL blijven vooruitgaan in een groeiscenario, geleid door Marike Schipper, gedragen door het UPL-team, gesteund door het 'nieuwe' directiecomité. Om dit te realiseren zal UPL verder moeten denken aan schaalvergroting, fusie en ►

► samenwerking. Zoekend naar complementariteit over taal- en staatsgrenzen heen, zal UPL de uitdaging van het *e-book* moeten aangaan en daarvoor in de passende K.U.Leuven-infrastructuren moeten worden ingepast.

UPL kan dit aan. En na jaren aandringen en 'zeuren' is er eindelijk een directe link tussen de K.U.Leuven-website en die van UPL. Er is hoop voor de toekomst.

Dirk van den Auweele

Ter gelegenheid van de vierhonderdste verjaardag van het overlijden van Justus Lipsius werd in Leiden een tentoonstelling gehouden (16 maart-28 mei 2006) met een wetenschappelijke catalogus, die een uitvoerige biografie bevat, *Lieveling van de Latijnse taal. Justus Lipsius te Leiden herdacht bij zijn vierhonderdste sterfdag*, door Jeanine De Landtsheer e.a. (<http://ub.leidenuniv.nl>). In de Centrale Bibliotheek komt een tentoonstelling van 5 oktober tot 17 november 2006, waarop u allen zal uitgenodigd worden.

Justus Lipsius (1547-1606).
Burijsgravure door Jan Baptist Zangrius, Leuven, 1601.
Centrale Bibliotheek, Prentenkabinet.

Ex Officina: Nieuwsbrief is een publicatie van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek* van de K.U.Leuven, en verschijnt driemaal per jaar. Leden ontvangen deze publicatie gratis.

Lidmaatschap: € 25 per kalenderjaar, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, met vermelding van *Lidmaatschap 2006*. Voor giften vanaf € 30 - exclusief het lidmaatschapsgeld - wordt een attest van fiscale vrijstelling verleend, alleen wanneer het geld wordt gestort op de afzonderlijke mecenaatsrekening 432-0000011-57 van de K.U.Leuven, Krakenstraat 3, 3000 Leuven, met vermelding van: 5GD-PATEI1-P3610 - *Universiteitsbibliotheek - vrienden - fiscaal attest gewenst*.

Abonnement: geïnteresseerden kunnen zich ook abonneren, zonder lid te worden. Een abonnement voor het jaar 2006 kost € 25, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, met vermelding van *Abonnement 2006 Ex Officina: Nieuwsbrief*.

Colofon.

Redactie: Chris Coppens (eindredacteur), Mark Derez, Katharina Smeyers (hoofdredeacteur), Jo Tollebeek, Dirk van Eldere, Jan van Impe.

Werken mee aan dit nummer: Jan Roegiers en Dirk van den Auweele.

Foto's: Bruno Vandermeulen.

Redactieadres: Katharina Smeyers, Tabularium, Centrale Bibliotheek, K.U.Leuven, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, 016/32.46.22, fax 016/32.46.91; e-mail: katharina.smeyers@bib.kuleuven.be.

URL: <http://www.bib.kuleuven.be/ub/vrienden.html>.

Opmaak: Greet Foblets, Grafiek Bvba, 016/89.01.68. **Druk:** Acco. **Oplage:** 650. **ISSN:** 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Armand Vandeplass, Grétrystraat 36, 2018 Antwerpen.

